

Vilka liberaliseringseffekter har brödupproren och situationen i Jordanien fått och varför?

- en sammandrabbning mellan ekonomi och kultur

Mikael Fridell
Samuel Holst

Abstract

Denna uppsats utreder samspelet mellan politisk kultur och politisk ekonomi i Jordaniens politiska liberaliseringsprocess genom en litteraturstudie förankrad i kulturspecifik forskning. Det teoretiska huvudsyftet är att pröva Michael Ross teori om förhållandet mellan beskattning relativt offentlig service och politisk liberalisering, på en djupare nivå. Högre beskattning relativt offentlig service antas ge representation, politisk liberalisering och demokratisering. Vi kartlägger vilka kringliggande faktorer denna ekonomiska cost-benefit-modell fungerar tillsammans med.

Vår slutsats är att den ekonomiska cost-benefit-modellen samspelar med en kulturell cost-benefit-modell. I Jordanien tillfredställde inte regimen befolkningens krav på subvention av exempelvis bränsle och basmatvaror. Då krävdes inflytande i statsapparaten, vilket medgavs 1989. Beskattningen blev alltså högre relativt offentlig service. Att subventionerna lyftes orsakades i sin tur av den svaga ekonomiska situationen och strukturanpassningsåtgärder initierade av IMF. Sammandrabbningen mellan kulturen och ekonomin banade väg för politisk liberalisering och demokratiska reformer, eftersom kulturen endast legitimerade den auktoritära regimen om den tillhandahöll subventionerad service.

Nyckelord: Jordanien, politisk ekonomi, liberalisering, demokratisering, politisk kultur

Innehållsförteckning

1	Syfte och teoretisk utgångspunkt.....	1
1.1	Problemgenomgång	1
1.2	Teorigenomgång	2
2	Metod.....	4
3	Material.....	6
4	Historisk bakgrund	7
5	Analys	10
5.1	Politisk kultur	10
5.1.1	Islamsk politik, pluralism och sekularisering	10
5.1.2	Islamisk politisk aktivitet i Jordanien	12
5.1.3	Civila samhället	15
5.2	Politisk ekonomi	16
5.2.1	Politisk ekonomi i den arabisk-islamska kontexten	16
5.2.2	Ekonomisk utveckling i Jordanien sedan 1980-talet	17
5.2.3	Den ekonomiska cost-benefit-modellen	19
5.3	Internationella förhållanden.....	21
6	Kartläggning av huvudsakliga långsiktiga förändringar	23
7	Slutsats	25
8	Referensförteckning.....	26

1 Syfte och teoretisk utgångspunkt

1.1 Problemgenomgång

Det följande är *en analys av Jordaniens liberaliseringsprocess. Vi undersöker huruvida teorier om politisk kultur och politisk ekonomi kan förklara denna process.* Den jordanska befolkningen fick i slutet på 1980-talet uppleva en högre kostnad för sämre offentlig service och de började ifrågasätta självklarheten i regimen genom protester i dessa så kallade bröduppror. Regimen förlorade prestationslegitimitet och försökte skapa processlegitimitet genom liberalisering. För att detta inte ska uppfattas som en tillfällig fluktuation för att rädda en auktoritär regim, kartlägger vi de tydligaste långsiktiga effekterna av liberaliseringen 1989. Detta är alltså främst ett fall av liberalisering, men med inslag av demokratisering. Dessa två begrepp kommer vi i denna uppsats inte sätta likhetstecken mellan, åtminstone inte i den meningen att det ena nödvändigtvis ger det andra.

Politisk liberalisering innebär en utvidgning av den offentliga arenan genom erkännande och skydd av medborgerliga och politiska friheter, speciellt sådana som möjliggör för medborgare att delta i det politiska livet och att fritt organisera sig för gemensamma intressen (Brynen m fl 1995, s. 3).

Politisk demokratisering definierar vi som utvidgad möjlighet för politiskt deltagande på ett sånt sätt att det tillhandahåller medborgarna med reell och meningsfull kollektiv kontroll över den offentliga verksamheten (ibid.). Vi utgår från Robert Dahls definition av polyarki. Det innebär att det inte bara går att definiera en demokrati som regelbundna val. Den måste även erbjuda grundläggande politiska friheter och medborgerliga rättigheter (Diamond 2002, s. 21).

Vi studerar fallet ur en arabisk-islamisk kulturell synvinkel och undersöker hur politisk ekonomi samspelar med politisk kultur. Top-down-implementeringen av ekonomisk strukturanpassning verkar utlösa reaktioner starka nog att orsaka förändring på politiska plan.

Då de så kallade brödupproren var organiserade och skapade arenor där organisationer och massorna möttes, kan vår uppsats även öka förståelsen av det civila samhället. Vi väljer en organisatorisk definition av civila samhället, då detta kan identifieras i Jordanien, och inkorporerar i detta begrepp alla organisationer som finns i utrymmet mellan familj och stat. Därmed bortser vi från dimensionen att civila samhället medvetet ska verka för en prodemokratisk utveckling.

Vi studerar folklig, bottom-up, organisering och dess påverkanskraft samtidigt som vi tittar på händelseförloppet ur ett maktperspektiv top-down, hur utveckling

och sedermera oförmåga att prestera hanteras av en ifrågasatt personalismisk monark. Därmed kan detta indirekt öka förståelsen av personalism.

Diskussionen kring islam och demokrati appliceras på resonemangen om den kulturella kontexten och politisk liberalisering. Kärnfrågan i diskussionen kretsar kring uppfattningen om demokrati som idé, att det i sin USA-inspirerade form inte fungerar i den arabisk-islamska politiska kulturens kontext. Diskussionen kretsar också kring sekulariseringsaspekter, vilka inkluderar frågor om ett parlaments lagstiftningsmakt gentemot *sharia* och om pluralism. Att dessa är kärnfrågor beror på historiska förhållanden och islams form som politiskt såväl som socialt system starkt kopplat till den arabiska kulturen.

Vår utgångspunkt är att den kulturella kontexten utgör ramarna och bestämmer vilka värden som eftersträvas. Det är detta som möjliggör att ekonomiska faktorer kan utlösa reaktioner med kulturen som referenspunkt.

1.2 Teorigenomgång

Den teoretiska approachen för att studera den politiska utvecklingen i det arabiska Mellanöstern är enligt litteraturen uppdelad i två inriktningar (Hudson 1995, s. 65). Antingen vänder sig forskaren till den politiska kulturen och ser till hur den arabiska kulturen påverkar den politiska utvecklingen, eller så ser man till den socioekonomiska situationen i landet och koncentrerar sig på hur den påverkar den politiska utvecklingen (ibid.). Vi upplever att de samspelar och söker därför förstå detta förhållande.

Det finns sedan två grundläggande tillvägagångssätt för denna studie. *Reductionists* grundar sina teorier främst i de basala argumenten att arabisk och islamsk kultur inte är kompatibla med en demokratisk utveckling (Hudson 1995, s. 65ff). De menar att islamsk politisk kultur främjar i en egentlig mening auktoritära styren och att det per definition inte finns några arabiska demokrater.

Empiricists ser istället till den faktiska verkligheten och bygger inte sin forskning kring allt för mycket förbestämd teori (ibid., s. 67). De låter undersökningar och samlande av empiriskt material vara grundbulten i deras forskning.

Då vi anser att kulturen är konstruerad och förändras i reaktion med nya situationer ansluter vi oss till *empiricists* och ser till hur den politiska kulturen och styrelseskicket påverkar varandra i Jordanien. Inget arabiskt land i Mellanöstern har upplevt någon genomgripande demokratisering och därför finns det genomgående lite forskning om Mellanösterns demokratisering. Det ger att de ideologiskt baserade reduktionistiska teorierna ej är kollaborerade med empiri.

När det gäller den politiska ekonomin utgår vi från att det kan finnas en korrelation mellan statlig beskattning tillsammans med offentlig service och representation. Detta grundas framförallt i docent Michael Ross studie *Does Taxation Lead To Representation*, vilket vi kommer att skriva mer om sedan i analysen, men även i Samuel P. Huntingtons teorier beskrivna i boken *The Third Wave*. Vidare inriktar vi oss på Jordaniens regims personalismiska legitimitet. Där

använder vi Larbi Sadikis teori om *dimuqratiyyat al-khubz*, vilket söker förklara en pakt mellan folket och regimen.

Ett möjligt teoriutvecklande momentet, ligger i en argumentation för att diktaturer, genom bistånd och pengar från arbeteexport av oljerika länder, upprätthåller politisk status-quo. Bortfall av dessa inkomster kan sedan leda till liberalisering och senare demokratisering. Ytterligare ett teori- och begreppsutvecklande moment ligger i en arabifiering av Michael Ross ekonomiska cost-benefit-modell, där vi menar att en kulturell cost-benefit-modell är nödvändig för att kunna förstå orsakerna till händelseförloppet i åtminstone Jordanien. Begreppsutvecklingen av den kulturella cost-benefit-modellen blir av karaktären en empirisk pilotstudie (Esaiasson m fl 2004, s. 34ff) och utesluter inte på något sätt Ross teori.

Vi har medvetet inte tagit med teoribildning kring skapade nationella identiteter. Jordanien är segregerat mellan transjordanier och palestinier, monarkins klientelistiska stöd finns hos transjordanierna och det finns en överrepresentation av transjordanier inom den offentliga sektorn respektive palestinier inom den privata sektorn (Price 1999, s. 59f). Oroligheterna mellan lägren har dock begränsat sig till *svarta september* 1970, vilket gällde PLO:s verksamhet och inte palestinernas status som jordanier. Alla palestinier är garanterade jordanskt medborgarskap. De är dessutom inte så olika, de är sunnimuslimer, araber och har historiskt varit grannar. Politisk liberalisering och ett därmed stärkt civilsamhälle kan fostra förstånd över gruppgränserna. Att liberalisera samtidigt som *intifadan* 1989 var i full gång, en fråga som främst rörde palestinerna, verkar dock ha splittrat de politiskt aktiva vad gäller normaliserade förhållanden med Israel. En identitet som går stick i stäv med regimenets mål torde inte medvetet uppkomma ur en regim med överlevnad som mål (Bouillon 2002, s. 1). Orsaker till liberaliseringen går därför inte att hitta i skapandet av den nationella identiteten, även om identitetsskapandet ingår i det kulturella ramverket. Strategin att använda islam som enande element har dessutom tagit vara på något som redan band grupperna samman och alltså egentligen inte behövde skapas, bara med emfas påpekas.

2 Metod

Denna uppsats kommer att genomföras som en kvalitativ fallstudie av Jordanien i delvis teoriprovande och delvis teoriutvecklande syfte. En kvalitativ studie söker identifiera och förstå utmärkande drag hos studieobjektet. Den kräver därmed fokus på ett mindre antal fall (Landman 2003, s 19).

Vi kommer att använda oss av redan etablerade teorier om orsak till representativitet, politisk liberalisering och demokratisering. Jordanien är ett *most likely* fall utifrån den teori vi ämnar pröva. Vi prövar om utvecklingen i landet kan förklaras av de teorier vi använder oss av och ska alltså inte konsumera teorier för att förklara utfallen. Tanken är att främst genom en litteraturstudie utreda förhållandet mellan politisk liberalisering och beskattning relativt offentlig service. Denna typ av studie gör vi med tanke på den bristande tillgängligheten till landets institutioner.

Då Michael Ross vid UCLA gjort en kvantitativ studie om sambandet mellan representation och beskattning, är det intressant att pröva detta och hur väl dess operationaliseringar stämmer på mer djupgående kvalitativ nivå. För att kunna sätta sig in i en politisk kultur krävs även här en djupdykning, vilket i vårt fall talar för en fallstudie. Det dessutom fördelaktigt med en fallstudie när det gäller de teoriutvecklande momenten (Landman 2003, s 34). Finns det generaliserande ambitioner kan en fallstudie fungera som grund för hur en teori ska testas på ett större antal länder (ibid.). En fallstudie kan också ta hänsyn till faktorer som uppdagas sent i forskningsprocessen, vilket en flerfallsstudie kan ha problem med.

Vår operationalisering måste utgå från definitioner av vissa begrepp och sedan studera om dessa företeelser förekommer. Vi har därför definierat politisk liberalisering och politisk demokratisering i problemgenomgången. Dessutom måste vi förklara kriterierna för förändringar i cost-benefit-modellen. Om beskattningen ökar relativt offentlig service, mätt som offentliga utgifter, försämras cost-benefit-analysen och vice versa. Vår analys går sedan ut på att definiera den politiska kulturen och politiska ekonomin, för att kunna se förändringar och reaktioner inom respektive område.

Genom att vi läser flera uppsättningar av litteratur som beskriver liknande perioder i historien får våra fakta högre reliabilitet. Då vi anser att en litteraturstudie kan ge ett svar på den i titeln ställda frågeställningen har uppsatsen en god intern validitet. Eftersom vi gör en fallstudie kommer vi att ta i beaktande flera variabler som kan ha påverkat utvecklingen i landet, detta ger också att analysen har en hög intern validitet då vi kan analysera ett större spektra av oberoende variabler. Den externa validiteten kommer dock i denna analys vara förhållandevis låg då fallstudien i sig inte lämnar mycket rum åt generaliseringar. För att kunna dra slutsatser om orsak och verkan kan man hävda att det krävs jämförelseobjekt. Dock är det mindre relevant för det teoriprovande syftet att jämföra, då tanken är

att vi ska pröva teorin på ett godtyckligt valt fall med enda kriteriet att det skett synbar liberalisering. Vi vill kunna ta hänsyn till så många andra faktorer som möjligt, faktorer som inte ingår i teorin. Det teoriutvecklande momentet skulle visserligen bli mer generaliserbart med en jämförelse, men för att detaljerat kunna kartlägga och härleda effekterna behövs en noggrann genomgång. En framtida studie kan använda sig av våra slutsatser för att avgränsa studieområdet för varje fall och därmed blir en flerfallsstudie mer överkomlig då (Landman 2003, s 34).

3 Material

Materialet kommer att bestå av faktatexter och teorikopplade texter som rör Jordaniens utveckling samt generell teoribildning. Informationskällorna blir främst Freedom House och fakta- och teorilitteratur. I vårt fall är det inte nödvändigt med någon typ av egen undersökning på plats eller intervju-session, då de fakta som krävs redan finns nedtecknade. Naturligtvis skulle det varit intressant att undersöka folkets uppfattning om händelseförloppet, men för denna uppsatsnivå samt tillgängliga resurser såg vi ingen möjlighet till detta.

Vi har sökt material främst genom det nationella biblioteksdatasystemet Libris och Elin (Electronic Library Information Navigator). För att hitta artiklar av intresse har vi sökt med olika kombinationer av orden *arab*, *democracy*, *islam*, *Jordan*, *legitimacy*, *liberalization*, *political culture* och *political economy*. Materialet består därmed av böcker och vetenskapliga artiklar som rör Jordanien och arabvärlden i stort. Vi använder oss även utav jordansk lagstiftning, vilket innebär deras National Charter, för att på så sätt få en bild av vilka ramar den jordanska befolkningen och regimen befinner sig inom.

För att kunna göra så korrekta uttalanden som möjligt har materialinhämtningen varit kontinuerlig och insamlad efter principen ju fler källor, desto bättre reliabilitet. Kvalitetsstämpeln på materialet är dock det faktum att de är vetenskapligt skrivna böcker och att artiklarna är publicerade i vetenskapliga tidningar. Den viktigaste delen i källkritiken är det faktum att vi har fler källor som berättar liknande historia vilket torde uppdaga felaktig historiebeteckning. Vi använder oss uteslutande av sekundärmaterial.

Det blev ganska snart klart att vissa författare är tydligt negativt inställda till islams kapacitet att inhysa demokratiska värderingar och till den arabiska kulturens förmåga att utvecklas. Samtidigt läste vi även material från författare med en tydlig agenda att framställa islam och den arabiska kulturen som något mer positivt än vad empirisk bevisföring visat. Denna tendens är något vi tagit i beaktande och därför valt författare från bägge läger, för att kunna bilda en självständig uppfattning. Då vi använder oss av material från olika synsätt borde vi komma över de svåraste problemen med oberoende.

4 Historisk bakgrund

1921 bildades Transjordanien under den hashimitiska monarkin, som i sin tur var under brittisk styre. Landet har sedan dess varit ekonomiskt beroende av goda internationella relationer (Price 1999, s. 49). Strategin har varit att göra sitt välstånd intressant för västvärlden och för konservativa arabstater (ibid., s. 49). Jordaniens första kung, Abdullah I, hade lett arabrevolten under första världskriget, vilket gav den hashimitiska familjen hög status hos folket. Efter andra världskriget blev landet självständigt och bytte namn till Jordanien och den hashimitiska monarkin tog fullständig kontroll över makten. I en pressad situation där då regerande unga kung Hussein var tvungen att konsolidera sin makt, hölls det första demokratiska parlamentsvalet 1956. Detta gav en alltför radikal regering med mer inflytande från vänsterfalangen än väntat. I fruktan över att politisk och ekonomisk status-quo skulle förändras upplöstes regeringen och parlamentet året därpå (Singh 2002, s. 69). Den privilegierade eliten i Jordanien, bestående av olika stammar den hashimitiska monarkin allierat sig med i syfte att legitimera och konsolidera sin makt, stödde denna upplösning.

Gemensamma säkerhetsintressen gentemot kommunismen och den revolutionära stämningen i arabvärlden utgjorde de nödvändiga internationella relationerna under 1950- och 1960-talen (Kassay 2002, s. 49). Detta gjorde Jordaniens position intressant för västvärlden och konservativa arabstater, vilket gav goda biståndsrelationer (ibid.). Under 1970-talet fick Jordanien uppleva en stark ekonomisk utveckling tack vare bistånd från mestadels oljerika arabstater och USA. Pengar flöt även in från jordanska, mest palestinska, gästarbetare i framförallt Kuwait och Saudiarabien. Kriget mellan Iran och Irak gjorde att Jordanien fick en viktig placering som handelsväg till Irak. Detta stöddes av Gulfmonarkierna, som inte ville att Irans revolutionära tendenser skulle sprida sig (ibid.). Dessa internationella relationer lade grunden för en stark arabisk interdependens.

Till följd av oljeprisnedgången i början av 1980-talet sjönk biståndet från både arabvärlden och USA samt inkomsterna från gästarbetare minskade. Effekterna av den ekonomiska nedgången orsakades alltså till del av ovan beskrivna arabiska interdependens. Slutet på kriget mellan Iran och Irak innebar försämrade handelsinkomster. Under 1970- och 1980-talet förändrades också det politiska landskapet i Jordanien (Singh 2002, s. 76), där konservativa islamiska krafter fick uppleva en uppgång.

Regimen i Jordanien har byggt sin legitimitet på att kunna ta hand om samhället. När de ekonomiska möjligheterna att upprätthålla detta försvann, underminerades det klienteliska systemet och därmed regimstödet (Kassay 2002, s. 50). En mycket försämrad betalningsbalans i slutet av 1980-talet tvingade den jordanska regimen att låna pengar multilateralt av Internationella Valutafonden

(IMF) och Världsbanken. Lån beviljades och mottogs med konditionalitet. IMF:s strukturanpassningsprogram syftade till att självständiggöra, stabilisera, avreglera och öppna upp den jordanska ekonomin. I detta ingick avskaffande av subventioner och när det våren 1989 offentliggjordes att bränslesubventionerna skulle tas bort, vilket ökade priset med 30 %, utlöstes uppror i södra Jordanien. Dessa uppror kallades bröduppror. Upprorsmakarna krävde regeringens avgång, inte kungens, med hänvisning till den utbredda korruptionen. De krävde inte demokrati, utan avskaffande av korruptionen i regeringen och att de skulle få inkluderas i de sammanhang där tjänster distribuerades (Kassay 2002, s. 51). Inkluderingen kom genom val till parlamentet redan i november samma år och utöver valet 1989 legaliserades även politiska partier, pressfriheten stärktes och så även mänskliga rättigheter. Samtidigt tillsattes en kommission från olika politiska grupper som skulle skriva ett utkast för hur ramverket för det politiska livet skulle se ut i Jordanien. Detta utkast fick namnet ”The Jordanian National Charter” och godkändes 1991.

Vad gäller avskaffande av korruptionen har kungen i alla val sedan 1989 befallt att korruption inte ska accepteras. Korruption är dock vida spritt (Schlumberger 2002, s. 242), givet att klientelism klassas som korruption. Korruptionen är också ett kulturellt drag ingående i det arabiska begreppet *wasta*. *Wasta* är det begrepp som förklarar informella relationer där ömsesidig nytta framhävs. Att dela med sig av privilegier blir självklart då det är underförstått att privilegier kommer returneras. Detta är samma principer som gäller för klientelism.

Jordaniens neutrala position under Gulfkriget, vilken tolkades som Irakvänlig av många, kan förstås genom Kalla krigets slut, folkets Iraksympatier, det under 1980-talet minskade biståndet från väst och det faktum att Jordaniens största handelspartner var Irak (Price 1999, s. 41-62). Detta straffade sig dock genom totalt uteblivet bistånd från oljerika arabvärlden och från väst. Omkring 300 000 gästarbetare i oljestaterna skickades också hem och detta skapade 1992 en kortvarig ekonomisk boom inom bland annat byggsektorn, när dessa återvändande investerade sina tjänade pengar. För att definiera sin roll i världen efter Gulfkriget och av flera andra skäl, skrevs fredsavtal med Israel 1994 (Price 1999, s. 57). Det resulterade omedelbart i förmånliga återbetalningar på Jordaniens lån, efterskänkningar och återupptagna biståndsförhållanden. I det långa loppet gav dock inte freden så stor ekonomisk avkastning vad gäller turism och andra sektorer i den jordanska ekonomin som landet väntat.

Relativt exempelvis Egypten har Jordanien haft en stabil regim (Price 1999, s. 52). Detta har berott bland annat på att den hashimitiska familjen styr land sedan Jordaniens födelse, att kung Hussein styr så länge och så populärt, att Husseins grepp om makten varit starkt tack vare en nära knuten bas av anhängare inkorporerade i regimen samt att Hussein skickligt balanserat folkets intressen (ibid., s. 56ff).

Generellt hade implementeringen av den ekonomiska strukturanpassningen varit bristfällig fram tills 1998. Då gjordes den första stora utförsäljningen av ett statligt bolag (El-Said 2002, s. 254). Efter att kung Hussein avlidit 1999 och hans son Abdullah II tagit över makten har den ekonomiska liberaliseringen ökat i

omfattning. Ekonomisk liberalisering är nu kung Abdullah II:s motto och målsättning. Dock har inte en likvärdigt djupgående politisk demokratisering blivit en följd av detta än så länge.

5 Analys

5.1 Politisk kultur

5.1.1 Islamsk politik, pluralism och sekularisering

Vi upplever att det jordanska folket skänker regimen legitimitet så länge den tillhandahåller viss service åt befolkningen. Det som på arabiska kallas *dimuqratiyyat al-khubz*, bröd-demokrati, är något som kan liknas vid ett socialt kontrakt eller en pakt mellan befolkningen och regimen (Sadiki 1996). Detta gäller för arabvärlden i stort. I huvudsak går *dimuqratiyyat al-khubz* ut på att arabiska statsöverhuvuden accepteras som politiska överhuvud i utbyte mot att de tillhandahåller subventionerad service och skapar hög sysselsättning. Den subventionerade servicen gäller i huvudsak basmatvaror, utbildning och sjukvård. Politisk makt har alltså bytts mot *khubz*, bröd, här refererande till ovan nämnda service (Sadiki 1996). Det antyds här att auktoritära arabiska styren inte bara styrt genom hot och förtryck, utan även med ett visst mått av förhandling och kompromiss när denna pakt slutits. Detta stämmer överens med den islamska kontext som finns i arab-världen, specifikt genom principerna *ijma'* och *shura* nedan. Även det holistiska greppet som Muslimska Brödrskapet tar när de utgår från islam, bör kunna agera i en demokratisk kontext. För att också arbeta för en demokratisk kontext förutsätts dock att de accepterar sekularism och inte underställer folkviljan Guds vilja i regimen verksamhet.

Höjd kostnad för offentlig service bör då tänja på gränserna för det överenskomna *dimuqratiyyat al-khubz*, vilket späder på den sociala oron och stärker tanken att en cost-benefit-modell kartlägger verkliga skeenden. Larbi Sadiki menar att ekonomiskt missnöje är roten till socialt tryck och politiska förändringar, vilket illustreras i brödupproren. Alla arabländer som upplevde brödupproren hade höga matpriser, boendebrist och hög arbetslöshet gemensamt som utlösande faktor (Sadiki, 1996).

Även om de ekonomiska faktorerna var utlösande, innehöll protesterna även politiska krav i enlighet med *dimuqratiyyat al-khubz* (Sadiki 1996). I Jordanien protesterades det bland annat mot ojämlikhet, korruption och nepotism. Detta möjliggjorde att missnöjet kunde kanaliseras genom politiska reformer. Kraven riktades dock som sagt inte mot monarkin, utan uttrycktes som att de ville ha ett forum där folket kunde göra sin röst hörd, en folkförsamling. I slutet på 80-talet bröts alltså pakten med *dimuqratiyyat al-khubz* genom att regimen inte längre tillhandahöll *khubz*. Detta följdes av politisk liberalisering efter folkets krav.

Det finns två huvudsakliga teoretiska inriktningar på hur arabiska tänkare förhåller sig till pluralism (Krämer 1995, s 114f). Å ena sidan, den dominerande

sidan, styr principen om politisk *tawhid*, samhällelig enighet, idealet. Detta kommer från Profetens Sunna, som är hur Profeten Mohammeds agerade i valda situationer, och Koranen. Detta korrelerar sedan med tanken om *ijma'*, vilket är att det muslimska samhället ska söka konsensus och denna konsensus uttrycks allt som oftast av *ulama*, religiösa rättslärda. Logiskt sett skulle denna tankegång leda till totalitarism och alla avvikande uppfattningar tolkas då som *fitna*, ett hot mot den muslimska *tawhid*, enigheten (ibid.). Av detta följer också logiskt att om det finns en enda identifierbar sanning kan inte fri debatt tolereras (ibid., s. 116). Fri debatt är ett grundkrav för politisk liberalism och en fungerande demokrati, enligt våra valda definitioner. Uttryck för *tawhid* i praktiken kan vi se i Jordanien, där medierna exempelvis inte får skriva något som kan skada statens rykte eller underminera islam. Å andra sidan finns en åsikt härledd från Koranen, vilken ofta beskrivs som en minoritetsåsikt, som understryker just pluralism i det juridiska och historiska arvet (Krämer 1995, s 114). Här kontrasteras ovan nämnda *ijma'* med *ra'y* och *'urf*, vilket innebär tillåtelsen av personliga uppfattningar i juridiska frågor respektive lokala traditionella lagar. Här menas alltså att även om det finns en enda sanning, är det inte säkert att människan kan tolka den på rätt sätt. Ingen muslim har enligt detta synsätt rätt att kräva monopol på sanning härledd från koranen som har tolkats på många olika sätt (ibid.).

Av dessa två uppfattningar, båda härledda från de viktigaste rättkällorna Koranen och Profetens Sunna, finns såklart en myriad av mellanpositioner som anser att det är möjligt med olika tolkning. I Jordanien har frågan aldrig varit om islam ska vara vägledande, utan på vilket sätt (Price 1999, s 52). Landet slits också mellan sekularisering för att integreras i världsekonomin och religiös överhöghet för att följa idealen.

Från Koranen härleds också principen om *shura*, som översätts till konsultation (Price 1999, s 27). *Shura* öppnar vägen för en mer kompatibel tolkning av islam och politisk liberalisering. I korthet betyder det att islamska ledare måste konsultera medborgarna innan de tar betydande beslut eller skapar nya institutioner (ibid.). Konsultation har dock inte fått betydelsen av fria val och representativ regering, då det i praktiken kan betyda allt från att konsultera hela befolkningen till att konsultera en elit vald av regenten (ibid.).

Vad gäller offentlig debatt ska den syfta till det bästa för *al-umma*, det islamska samfundet, vilket inte är långt ifrån den västliga uppfattningen om det allmänna bästa. Dock tolkas den ofta som att det därför bara kan finnas ett legitimt politiskt parti, Guds parti (Krämer 1995, s. 117). Intressegrupper och partier som representerar speciella intressen blir illegitima, då de sönderar samhället. Denna politiska *tawhid* kommer från den mycket viktiga religiösa monoteistiska *tawhid*, vilken är så central att den ingår i trosbekännelsen (Krämer 2002, s 118).

Den bild som målas upp här är splittrad och verkar döma ut chanserna för att muslimer generellt ska kunna acceptera liberalism, pluralism och demokrati. Dock är dessa endast teoretiska utgångspunkter. I uppfattningen om det bästa för *al-umma* ingår att de gudomliga påbuden kan sättas åt sidan för att undvika väsentlig skada på samhället. I praktiken har det varit så att liberalisering i sig själv ofta har lett islamister till att revidera sin uppfattning om pluralism (Krämer 1995, s 119).

Liberalisering kan alltså hjälpa till att göra islamister moderata (Price 1999, s 154). Detta är Jordanien ett bra exempel på.

Den holism som genomsyrar islam reduceras svårligen till den privata sfären i teorin, men i praktiken har det visat sig att även islamister kan agera i en demokratisk kontext. Genomgången ovan visar att konsoliderad demokratisering ur ett religiöst perspektiv hänger på huruvida en bred front kan komma att acceptera sekularisering. Att agera i en demokratisk kontext är dock inte detsamma som att agera för en demokratisk kontext och givet att islamister fortsätter sin politiska aktivitet kommer deras mål att teoretiskt sett utgöra ett problem. Då steget från teori till praktik och exponering för nya situationer orsakat förändringar i kulturen bör den ses som konstruerad och i ständig förändring. Därmed ökar sannolikheten att den islamska kulturen kan anamma demokrati.

Daniel Price menar att islamsk politisk kultur inte har en signifikant påverkan på demokratisk utveckling i muslimska länder, i jämförelse med andra utvecklingsländer. Det skulle betyda att detta inte kan anföras som utlösande faktor till liberaliseringen 1989. I antologin *Islam, Gender, Culture and Democracy* menar också Mark Tessler att den islamska politiska kulturen inte hindrar demokrati, men samtidigt inte frambringar detsamma. Även när Stepan och Robertson studerar de 47 länder i världen som har muslimsk majoritet, kommer de fram till att relativt deras ekonomiska utveckling, finns det så pass stor spridning i variabeln konkurrensutsatta val, att islam inte är tillräckligt för att förklara avsaknaden av demokrati i den muslimska världen (Stepan & Robertson 2003).

5.1.2 Islamisk politisk aktivitet i Jordanien

Alla muslimer accepterar Koranen som Guds ord, Sunna som ofelbar och *sharia*, islamsk lag, som reglering av samhälle och vardagsliv. Här slutar dock enigheten för politisk islam. Därför lönar det sig i vårt fall att se till Jordaniens specifika situation. Jordanien har 95 % sunnimuslimer, 4 % kristna och 1 % övriga. Inom Sunni finns också olika grupper, fyra lagtraditioner samt olika tolkningar av *ulama*, islamska rättslärda. Inom den muslimska oppositionen finns sedan traditionalister, modernister och radikala. För att undvika att tvingas redogöra för en oändlig myriad av möjliga tolkningar har vi valt att fokusera på Muslimska Brödraskapets politiska aktivitet och agenda. De får i mångt och mycket representera islamsk politisk aktivitet i Jordanien. Detta kan vi göra då de andra rörelserna haft minimalt inflytande och aldrig kommit i närheten av att vara den utvecklade organisation som Muslimska Brödraskapet är. Brödraskapet är den moderata strömningen av politisk islam i Jordanien och kan tack vare stora valframgångar utvärderas politiskt likt ingen annan muslimsk organisation i Jordanien.

I Jordanien var det Muslimska Brödraskapet det enda tillåtna semipolitiska partiet under en lång period med partiförbud efter 1955 fram till 1989. Det Muslimska Brödraskapet grundades av Hasan al-Banna i Egypten 1928 med

tanken att det bara fanns ett legitimt parti och att fler partier skadar *al-Umma*, det muslimska världssamfundet (Krämer 1995, s. 120). Muslimska Brödrskapet i Egypten och i Jordanien har alltid varit mer av en organisation som inte inskränkt sig till partipolitik, utan även engagerat sig i sociala, ekonomiska och kulturella aktiviteter (Krämer 1995, s. 120).

Under 1950- och 1960-talet fick inte arabsocialismen samma genomslag i Jordanien som i Egypten (Price 1999, s. 52), då den jordanska monarkin istället kunde försäkra lojalitet och förstärka sin legitimitet genom att framhäva sina rötter till Profeten Muhammed, samt på sin roll som beskyddare av de heliga platserna i Jerusalem. Islam har alltid varit statsreligion, premiärministern måste vara muslim och omkring 95 % av folket är sunnimuslimer. Bland transjordanierna var politisk islam regimstödande med tanke på traditionella band av stam och klan, vilket gav höga politiska positioner. Därför uppstod inte samma krav på återgång till islams rötter efter sexdagarskriget som i exempelvis Egypten, eftersom regimen aldrig försökt nedvärdera islams roll, utan istället sökt skapa en enad identitet med hjälp av islam.

Revolutionen i Iran, regimens stöd av Irak i kriget mot Iran, mordet på Anwar Sadat i Egypten, al-Assads underminering av islamister i Syrien och skapandet av radikala islamistiska grupper i Libanon blev statuerande exempel på hur islam kunde bli politisk opposition (ibid., s. 54). Kung Husseins strategi för att neutralisera Muslimska Brödrskapet var att inkorporera dem i regeringsapparaten (ibid., s. 53). Tillvägagångssättet inkluderade finansiering, lokalisering och tillåtelse att influera regimens muslimska budskap och politik. Brödrskapet har i sin tur stött och skänkt legitimitet åt regimen, åtminstone fram till slutet av 1970-talet. Därefter började rörelsen utvecklas mot mer av en politisk opposition, men som fortfarande var lojala mot monarkin (ibid.).

1980-talet gav trots detta ett mer oberoende Muslimskt Brödrskap med fler medlemmar av palestinskt ursprung (ibid.). Brödrskapet stärktes av Jordaniens försämrade ekonomiska utveckling, av impopulär utrikespolitik och av förtryckta politiska friheter och medborgerliga rättigheter. De nya medlemmarna var inte nödvändigtvis helhjärtade islamister, men ville kunna opponera sig mot monarkin (ibid., s. 55). Efter brödupproren 1989 tog islamister 34 av 80 platser i parlamentsvalet och de agerade lojal opposition till den monarkivänliga regeringen även där. I valet 1993 fick däremot islamisterna uppleva en tillbakagång till 22 platser i parlamentet, mycket på grund av förändringar i valsystemet. Detta accepterades dock och visar på anpassningsbarhet till ett demokratiskt system (ibid., s. 55).

Brödrskapet försöker gå via legala vägar för att påverka. I relation till politisk liberalisering går det dock inte att komma ifrån predikamentet med att de vill implementera *sharia*, alltså att folkets vilja ska vara underordnad Guds vilja. Enligt den definition av politisk liberalisering vi använder blir det då bland annat omöjligt att organisera sig för att förändra regler fastställda av *sharia*. Vad gäller politisk demokratisering skulle medborgare inte heller få reell kontroll över den offentliga verksamheten.

Quintan Wiktorowicz menar i sin artikel *Islamists, the State, and Cooperation in Jordan* att den hashimitiska regimen tjänar på ett framgångsrikt, moderat

Muslimskt Brödraskap, då det inordnar andra sociala rörelser och islamisk aktivism i icke-våldsamma agendor. Brödraskapet tjänar i sin tur på de organisatoriska möjligheterna som statlig uppbackning ger och det faktum att detta leder till bättre förmedling av deras religiösa budskap. Även om rörelsen inte alltid bekänner sig till samma politik som regimen, agerar de inom rådande institutioner för att söka förändra detta, de agerar alltså som lojal opposition (Wiktorowicz, 1999).

Klyftan mellan den kristna minoriteten och den muslimska majoriteten har inte politiserats som den har i Libanon eller Egypten (Price 1999, s. 60). Detta tillsammans med monarkins islamska profil har hjälpt till att avvärpa radikalism.

Den befolkningsmässiga uppdelning som varit central i jordansk politik, även om den inte verkat påverka liberaliseringen, är den mellan transjordanier och palestinier, speciellt då de ursprungliga transjordanierna är i minoritet (ibid., s. 59). Palestiniernas närvaro verkar dock styrt utvecklingen av politisk islam åt ett moderat håll genom kungens strategi för att ena folket med islam (ibid.). Brödraskapet och dess politiska parti Islamic Action Front består dessutom av både transjordanier och palestinier. De politiska skiljelinjerna mellan grupperna har inte lett till sekulär-religiös splittring (ibid.).

Den islamskpolitiska utvecklingen i Jordanien pekar på en ur ett demokratiseringsperspektiv mer framgångsrik hantering av islamistiska grupper. Strategin har varit att inkludera islam i regimen och genom detta avvärpa religiöst baserade protester. När sedan liberaliseringsexperimentet genomfördes 1989, anpassade sig de muslimska organisationerna till detta i stor utsträckning. De accepterade även försvagningen 1993. Slutsatsen av detta borde kunna vara att inklusion, tillsammans med ekonomisk utveckling (ibid., s 185), är bättre än exklusion i den icke-sekulära kulturen som finns i arabvärlden. Detta beskriver i så fall hur politisk kultur sätter ramarna för möjlig utveckling.

Daniel Price kommer fram till att kompromiss och förhandling som strategi för att hantera islamiska politiska grupper vanligtvis ger mer omfattande demokratisering (ibid., s 140). Muslimska länder som inte inkluderar muslimska organisationer kanske inte kan liberaliseras eller demokratiseras på ett hållbart sätt (ibid., s 62). Länder som inte tillåter islamister att verka politiskt, som exempelvis i Algeriet, kan inte heller hålla fria val, då islamisterna skulle få för många röster.

Det som blir intressant att studera är ifall den förväntade valutgången påverkar regimen vilja att liberalisera. Den slutsats vi drar av vår analys är att det inte finns några bevis på att detta skulle vara en orsaksfaktor till liberaliseringen. Uppgången av konservativ islam i Jordanien genom främst Muslimska Brödraskapet, ledde till att den politiska vänstern fick försämrade mobiliseringskapacitet (Lust-Okar 2001). Ur överlevnadssynpunkt kan man se till denna transition och ge den väsentlig betydelse för att kung Hussein skulle initiera val 1989, då den politiska vänstern inte uppvisat samma lojalitet som islamisterna (Price 1999, s. 60). Även om detta ger indikationer om att den förväntade valutgången gör en eventuell politisk liberalisering mer attraktiv, så går det inte att belägga att detta skulle vara en orsak i sig. Det användes istället som en lösning efter att politiskt missnöje uppstått. Situationen som ledde till att kung Hussein

var tvungen att liberalisera berodde snarare på ekonomiska faktorer som verkade i en kulturell kontext.

5.1.3 Civila samhället

Det arabiska civilsamhället beskrivs på en hel del olika sätt bland forskare. Vissa avfärdar idén om ett starkt civilsamhälle då de säger att det som istället behövs i det arabiska samhället är en stark stat, som jobbar för *tawhid*. En stark stat skulle i sin tur leda till ett starkt samhälle där civila organisationer skulle främjas. Andra forskare säger att det visst ska finnas ett starkt civilsamhälle i en arabisk stat och att det är det som ligger till grund för en demokratisk utveckling (al-Sayyid 1995, s. 134).

Onekligen är den arabiska kulturen väldigt annorlunda än den västerländska med andra värderingar och historia. Detta ger att vissa forskare menar att definitionen av civila samhället ska ändras för det arabiska samhället, dock varnar andra forskare för att detta skulle urholka hela det civilsamhälliga begreppet (ibid., s. 135). Men oavsett definition är alla arabiska intellektuella överens om att det inte finns ett riktigt civilsamhälle i något arabiskt land.

Jordanien är bland de få länder som faktiskt är någorlunda toleranta mot sociala rörelser. Efter den politiska liberaliseringen i Jordanien som skedde efter upproren 1989 ökade även det civila samhället i styrka och omfattning i landet. Dock om man ser till Freedom House statistik över den demokratiska utvecklingen i Jordanien har de politiska friheterna respektive medborgerliga rättigheterna haft en negativ utveckling från ett värde på fyra (på en skala från ett till sju, där ett är bästa möjliga värde) år 1994 till fem år 2003. Följaktligen har det civila samhället försvagats.

Sen kung Husseins död har regimen i Jordanien ökat förtrycket, vilket har minskat arenan för frivilliga organisationer. Då kommer vi tillbaka till idén om att civilsamhället ska stå tillbaka för en stark stat. Detta verkar inte ha fungerat i Jordanien. Där har den monarkiska regimen återtagit en starkare maktställning sedan 1989 till förlust för ett fritt civilsamhälle, och detta har lett till en återgång vad gäller politisk liberalisering. De flesta forskare på området står frågande inför om bristen på civilsamhälle är på grund av den arabiska politiska kulturen eller den socioekonomiska situationen. Än så länge har ingen givit ett tillfredställande svar på orsaken till staternas förtryckande inställning till civila samhället (al-Sayyid 1995, s. 145).

I Jordanien finns det bland annat islamska NGO:s, till exempel al-Afaf Charitable Society, som arbetar med olika typer av välgörenhet och genom detta söker förmedla islamistiska värderingar och beteenden. Verksamhetsområdena är allt från kollektiva bröllop och äktenskapsförmedling till räntefria lån och konferenser (Farouki m fl 2000). Det är inte politisk verksamhet per definition, men sett i en bredare kontext av kulturell kamp om värderingar, där islamister motsätter sig import av värderingar från väst, blir deras verksamhet ytterst politisk. Genom att verksamheten söker ändra regler och normer som styr samhället, får deras verksamhet kanske större effekt än lagstiftning, åtminstone

där statens hegemoni är svag. Det finns dock inga empiriska bevis på att de värvar nya islamister eller att de som får hjälp av dessa NGO:s går med i rörelsen på grund av hjälpen (Farouki 2000). Dessa typer av NGO:s fruktbarhet för den demokratiska utvecklingen är beroende på om islam som ideologi kan sägas hindra demokrati eller inte.

Brödupproren 1989 var till viss del organiserade, då man kunde se sammanfallande attacker mot polisstationer och andra offentliga platser. Enligt den organisatoriska definitionen av civilsamhälle, anser vi att Jordanien kan sägas ha ett starkt civilt samhälle. Även om dimensionen av *civility*, med den medvetna tanken om *the good society* med demokratiska värderingar inte finns i det traditionella stamsamhället, representerar stammen och klanen en tydlig organisation mellan staten och den privata sfären. Nätverken av socialt stöd som kommer av stamförhållandena har möjliggjort att araberna kunnat hålla avstånd till staten. Innan nationalstaten uppkom stod stammen för allt socialt och ekonomiskt stöd. Då brödupproren ledde till liberalisering kan denna organisatoriska funktion i sig sägas ha möjliggjort samhällsförändring, i detta fall mot liberalisering.

5.2 Politisk ekonomi

5.2.1 Politisk ekonomi i den arabisk-islamska kontexten

Den islamska ekonomiska teorin förordar ett kapitalistiskt system för produktion och ett socialistiskt system för distribution (Price 1999, s 25). Profeten Muhammed förespråkade öppen marknad, fri och rättvis konkurrens samt den privata äganderätten som del av den islamska ekonomin. Arbete är en viktig aspekt då individer som arbetar hårt ska tjäna på sitt hårda arbete och de som inte vill jobba inte ska få ta del av den islamska statens förmåner. Dessa kapitalistiska tendenser styrks av en av de mest tongivande islamska sociologerna, Ibn Khaldun. Han menar att man bör eftersträva ett klimat där företag och ekonomisk aktivitet kan frodas. Ibn Khaldun menar också att islamiska ledare bör undvika för hög beskattning och bör tillåta så mycket ekonomisk frihet som möjligt (ibid.). Redan i teorin formuleras det således skattekänslighet.

Islam har dock vissa socialistiska restriktioner som inte den västliga kapitalismen har (ibid.). Naturresurser som är betydelsefulla för staten och samhället ska kontrolleras av staten så att de fördelas jämnt till hela befolkningen. Privat ägande måste också skötas på ett sätt så att de gagnar samhället och inte bara ägaren. Till sist ska landområde eller andra betydande ägodelar som inte används för exploatering överföras till det offentliga. Detta är ett drag i islam som beskriver hur samhällets intressen föregår individens (ibid.). Denna typ av kommunitär etik kan lätt leda till en interventionistisk stat som bestämmer samhällets ekonomiska intressen för att upprätthålla dess definition av det offentliga bästa. Alla som vill men inte kan jobba ska ges ett existensminimum för mat och uppehälle genom det religiöst sanktionerade systemet *waqf*, välgörenhet

som inkluderar skatt från de som jobbar. Detta tyder på ett omfattande omfördelningssystem i den islamska politiska ekonomin.

Det största problemet för islamsk ekonomi att integreras i ett kapitalistiskt system torde vara förbudet mot att ta ränta, det så kallade *ribah* (Findlay 1994, s. 183). *Joint venture* är en vanlig metod för att ta sig runt denna problematik som bland annat används i Saudiarabien. Detta innebär att samarbetet mellan bank och entreprenörer motiveras av att banken får en del av vinsten, istället för en ränta på utlånade pengar.

Av denna korta översikt kan vi dra slutsatsen att den islamska politiska ekonomin inte i sig utgör oöverkomliga hinder för att Jordanien ska kunna integreras i världsekonomin. Hinder för liberalisering generellt blir därför svåra att hitta här.

5.2.2 Ekonomisk utveckling i Jordanien sedan 1980-talet

Liberaliseringen 1989 tog sig bland annat uttryck i det, enligt Freedom House, hittills friaste parlamentsvalet i Jordanien och skapandet av landets National Charter. Den undertecknades 1991 av en bred elit med syftet att reformera politiska institutioner. Det nya parlamentet legaliserade politiska partier och lättade på presscensuren. Undantagstillståndet togs formellt bort 1991. Detta gav ett ur demokratisk synvinkel positivt intryck.

Den tidigare beskrivna ekonomiska krisen tvingade regimen att låna multilateralt genom Världsbanken, men för att få lånen var de tvungna att acceptera Internationella Valutafondens (IMF) krav (Wenger m fl 1990). Under 1990-talet implementerades därför ett robust strukturanpassningsprogram. Detta innehöll bland annat nedskärningar inom det offentliga välfärdssystemet, borttagning av handelshinder, devalvering, eliminering av subventioner, priskontroll, höjda räntor och påtvingade lönetak (ibid.). Idén bakom detta strikta program var att inrikta landets ekonomi på export och spara in pengar genom sänkta offentliga utgifter. På så sätt skulle de kunna betala av lån och importera nödvändiga varor. Jordanien hade under denna period ett, gentemot de andra länderna i regionen, stort beroende av matimport (Wenger m fl 1990), och med landets minskade inkomster var de i behov av de strukturella förändringarna. Dessa strukturanpassningar skulle till sin natur skapa en ekonomisk trygghet i landet, men ledde dock till stora påfrestningar på medborgarna. De radikala ekonomiska åtgärderna var nödvändiga för landets ekonomi för att göra landet internationellt konkurrenskraftigt. Men elimineringen av subventionerna i samband med den då rådande ekonomiska situationen gjorde att strukturanpassningsprogrammet mottogs ytterst negativt av Jordaniens folk. Genom årtal av urbanisering påverkade dessa åtgärningar främst den fattiga statsbefolkningen som var i störst behov av subventionerna (ibid.).

Som vi tidigare tagit upp genomsyras den arabiska kulturen av symboliken kring medborgarnas rätt till *khubz* genom den så kallade bröddemokratien. Efter subventionerna togs bort tillfredsställdes inte behovet av bröd. Strukturanpassningsprogrammen grundar sig i den fria marknadens logik och kring den

ekonomiska liberaliseringens mervärde, vilket vi ovan kom fram till inte hindras betydande av den islamska ekonomiska teorin. Dock fick dessa förödande konsekvenser för den stora fattiga befolkningen. Maten blev dyrare inte bara för den urbaniserade befolkningen utan även för bönderna som nu inte längre fick subventionerat frö eller gödsel och missnöjet växte hos folket tills det eskalerade i brödupproret 1989.

1994 undertecknades fredsavtal med Israel. Den ekonomiska vinsten genererad av freden blev mindre än väntat, även om lån efterskänktes och mer bistånd flöt in. Mordet på Israels premiärminister Yitzhak Rabin 1996 stannade upp fredsprocessen mellan Israel och palestinierna. Kung Hussein försökte då väga upp den ökade instabiliteten på Västbanken med djupare implementering av IMF:s strukturanpassning (Lucas 2003, s. 140). Skatten höjdes, viss privatisering inleddes och offentliga utgifter minskades främst genom mindre löneutgifter.

När subventionerna av vete 1996 lyftes utlöstes ett två dagar långt uppror i staden Kerak som likt övriga Jordanien fått ett fördubblat pris på bröd (Andoni m fl 1996). Resultatet blev inte politisk öppning denna gång, då situationen såg annorlunda ut än 1989. Till skillnad från 1996 hade situationen 1989 givit politisk liberalisering, vilket öppnat nya vägar att visa sitt missnöje på utan att använda våld. Då befolkningen hade informerats om skälen till borttagningen av subventionerna var även förståelsen högre (ibid.). Den jordanska regimen påstod att upproret i staden var organiserat av Irak, vilket ledde till att de skickade hem den irakiska ambassadens förste sekreterare (ibid.). Det gav också den jordanska regeringen en legitim anledning att avstyra upproret med hjälp av militären. Att grannländer ger sig in i inrikespolitiken hos varandra blir allt vanligare, vilket vi tar upp under avdelningen om internationella förhållanden. Kraven under upproret var liknande de 1989. Det krävdes att subventionerna skulle återinföras och att premiärministern skulle avgå för att han avskaffat dessa. Det är tydligt att monarkins legitimitet inte ställs till svars trots att den yttersta makten ligger hos dem. Dock hade premiärministern även sett till att ge ett bidrag på \$1,80 per person och månad till hushållets överhuvud, för att täcka just de högre brödpriiserna (ibid.). Detta förstärker sannolikheten att även upproret 1996 var ett uttryck för den symboliska betydelsen av *dimuqratiyyat al-khubz*.

Mellan 1987 och 1991 föll Jordaniens BNP dramatiskt (Kanovsky 1997). Den omedelbara effekten av strukturanpassningsprogrammen blev alltså förfärlig. Men den jordanska ekonomin vände och åtföljdes av fyra års tillväxt. Mellan 1991-1995 ökade landets BNP med hela 38 % (ibid.). I en rapport från 1996 skriver IMF att Jordaniens ekonomi hade börjat röra sig i rätt riktning vad gäller strukturanpassningen (ibid.). Då behövde bara subventionerna lyftas för att IMF:s minimikrav skulle uppfyllas inför deadline 1998 (Andoni & Schwedler 1996). Det rapporterades att budgetunderskottet minskat drastiskt tack vare nedskurna utgifter (Kanovsky 1997). Fredsavtalet med Israel hade förbättrat lånesituationen och ökat biståndet, samt stärkt landets internationella status. Skulden på omkring 850 miljoner dollar hos USA, Storbritannien, Tyskland och Frankrike efterskänktes. Det uppstod också en tillfällig turismström från Israel, som gav betydliga inkomster. Jordanien var alltså i mycket bättre ekonomiskt skick 1996 än då landet befann sig i en ekonomisk kris 1989. Den palestinska *intifadan* var

också i full gång och skapade upprorsstämning 1989, till skillnad från 1996 då den låg i dvala.

Inför valet 1997 hade kung Hussein upplevt en allt mer institutionaliserad och stärkt opposition mot normaliserade förhållanden med Israel. För att förhindra att opposition växte sig allt för stark, vilket skulle förhindra parlamentariskt beslutade ekonomiska reformer som kung Hussein ville genomföra, vred han åt de politiska friheterna (Lucas 2003, s. 141). Bland annat inskränktes pressfriheten ytterligare av kungligt dekret. Domstolen upplöste sedan detta dekret, dock efter parlamentsvalet, då inskränkningen fick bred kritik. Att kritik av ett kungligt dekret ledde till ogiltigförklaring av detsamma bör ses som ett tecken på framsteg och en något oberoende domstol. Muslimska Brödrskapet bojkottade valet 1997 tillsammans med de flesta oppositionspartierna, på grund av normalisering med Israel och diskriminerande valregler (ibid., s. 142). Valet genomfördes ändå och resultatet blev att de stod utanför parlamentsplatser, men valreglerna bestod.

I februari 1999 dog kung Hussein och lämnade över till sin son Abdullah, som fokuserade på ytterligare ekonomisk liberalisering och integrering in i världsekonomin (ibid.). Liksom den första *intifadan* i slutet på 1980-talet, gav den andra år 2000 ett eko in i Jordaniens politik med mer aktiverade palestinska grupper ute efter ett självständigt Palestina. När parlamentets mandatperiod slutade i juni 2001 upplöste Abdullah parlamentet och började styra genom kungligt dekret. Antalet platser i representanthuset ökade med 24 och det blev lättare att röstregistrera sig. Den officiella förklaringen till att man sköt på valen till 2003 var att det nya röstregistreringssystemet tog tid att administrera och att regimen inte ville att valet skulle influeras av händelser i regionen. Att hålla val i samband med *intifadans* eko och möjlig amerikansk invasion av Irak var dock inte attraktivt (ibid., s. 143). En känslig nyliberaliserad monarki som Jordanien kunde ha fallit sönder om *intifadan* lett till att missnöjeskandidater tagit stor plats i representanthuset. När parlamentet var upplöst förbjöds politiska samlingar, före detta parlamentariker fängslades, nya lagar godkändes genom kungligt dekret och utgångsförbud infördes. Detta måste ses som ett tillfälligt steg tillbaka, men kan inte ses som en full tillbakagång, vilket vi argumenterar för i avsnittet om långsiktiga effekter.

5.2.3 Den ekonomiska cost-benefit-modellen

I boken *The Third Wave* beskriver Samuel P. Huntington en teori som sammanfattas som ”no taxation without representation” (Huntington 1991b, s 65). Detta betyder att ju lägre beskattning, desto mindre anledning för folket att kräva representation. Som exempel på hur en låg absolut skatteböroda, oavsett relation till storleken på offentlig service, minskar krav på representativitet tar han de oljerika arabländerna. I sin teori om den tredje demokratiseringsvågen pekar Huntington på tre faktorer som lett till liberalisering, varav den ena är ekonomisk nedgång (Huntington 1991b, s 59).

Robert Bates och Da-Hsiang Donald Lien erbjuder en annan liknande förklaring av förhållandet mellan en monarks vilja att få intäkter och politisk

liberalisering. De antar att medborgare söker maximera sin nytta av betalad skatt. Det får implikationen att de väger hur mycket de betalar i skatt mot hur mycket offentlig service de får tillbaka (Bates & Lien 1985).

Michael Ross har i sin undersökning *Does taxation lead to representation* statistiskt testat just dessa samband mellan beskattning och representation på 113 länder (Ross 2003).

Ross kommer fram till slutsatsen att en i absoluta tal ökad beskattning inte leder till ökad representation eller demokratisering (ibid., s. 27f). Däremot finner han att en ökad beskattning relativt offentlig service leder till krav på och sedan införande av representation och demokratisering. Detta leder till en cost-benefit-modell, där medborgare väger kostnaden av att finansiera offentlig service mot vad de får tillbaka (ibid.). Alltså skulle högre beskattning accepteras om det åtföljdes av högre offentlig service, givet rationella medborgare och givet att människor av ideologiska skäl inte vill ha en liten offentlig sektor.

I Jordanien blev den jordanska regimen mer beroende av beskattning på 1980-talet till följd av minskade externa inkomster (ibid., s. 8). Mellan 1987 och 1992 steg andelen skatteinkomster av BNP från 13 till 24 % (ibid.). Höjda skatter åtföljdes av förändring av vallagarna och parlamentsval i november 1989. Förlängningen av resonemanget skulle då bli att bistånd hindrar politisk liberalisering genom att hålla skattenivån låg. Fallet Jordanien bekräftar denna förlängning. Det i sin tur skulle kunna ge incitament för länder och organisationer att dra in sina bistånd för att på så sätt skapa liberalisering (Ross 2003, s. 8).

Cost-benefit-modellen anser Ross då även kunna förklara effekter av konditionalitet från IMF och Världsbanken, vilka ofta höjer kostnaden för offentlig service (ibid., s. 28f). Anti-korruptionsprotester skulle också kunna förklaras, då korruption gör kostnaden för offentlig service högre. Sådana ökade kostnader och protester var just det som uppstod i södra delarna av Jordanien 1989.

Ross förutsätter att beskattning föregår demokratisering, men fastställer att en regim kan demokratisera för att undvika protester vid en framtida skatteökning alternativt nedskärning av offentlig service (ibid., s. 12). Detta är ett händelseförlopp som vi i en fallstudie kan ta mer hänsyn till än vad Ross kan i sin kvantitativa studie. För att vi ska validera modellen bör den ha koppling till politisk liberalisering generellt. Sett till händelseförloppet hade då modellen effekt i Jordanien.

Ross tar också hänsyn till att demokratisering kan leda till ökade kostnader och därför högre beskattning. Detta verkar inte vara fallet i Jordanien, då skatteökningen 1989 föregick brödupproret och parlamentsvalet. Effekter som Kalla krigets slut och den tredje demokratiseringsvågen hade inte heller någon signifikant påverkan på länderna enligt Ross. Han drog denna slutsats genom att kontrollera att hans resultat inte var beroende av någon tidstrend (ibid., s. 25f). Därför kommer vi inte att analysera dessa händelsers påverkan på Jordanien. Ross resultat och sedermera våra kan användas som stöd för att IMF:s och Världsbankens strukturanpassningsprogram leder till politisk liberalisering.

5.3 Internationella förhållanden

Efter Kalla kriget såg kung Hussein hur Jordanien fick mindre bistånd från väst samtidigt som de nya demokratierna i gamla öst-blocket fick massivt stöd. Då kan det anföras att han sökte ta ställningen som den demokratiska kraften i Mellanöstern, för att locka till sig bistånd (Kassay 2002, s. 54). Detta verkar dock inte vara en sannolik orsak till liberaliseringen 1989 eftersom Jordanien samtidigt innehade en i princip Irakvänlig position i Gulfkriget. Hade kung Hussein haft en genomtänkt strategi att attrahera bistånd från väst hade han logiskt sett varit mer konsekvent. Michael Ross kom också fram till att Kalla krigets slut och den tredje demokratiseringsvågen inte hade signifikant betydelse för cost-benefit-modellens förklaringskraft. Utöver det var det först efter brödupproren som västländerna med USA i spetsen blev en betydande ekonomisk faktor i de postsovjetiska länderna och därmed kan vi, liksom Ross, bortse från dessa variablers eventuellt avgörande påverkan (Grugel 2002, s. 213).

Under Nassers och Ba'athpartiets tid i Egypten respektive Syrien pressades den arabnationalistiska agendan hårt på de andra länderna i regionen, bland annat Jordanien (ibid., s. 288). Den arabiska enhetstanken har ofta varit den uttalade anledningen till mycket av arabländernas utrikespolitik, där inblandning i grannländers inrikespolitik ingått. Saudiarabien använder sig av denna retorik för att kunna ge sig in i andra länders inrikespolitik. Denna form av arabisk interdependens påverkar även den jordanska politiken och utvecklingen. Till exempel när Gulfstaterna skickade hem omkring 300 000 jordanska gästarbetare 1992. Detta gav stora effekter på Jordaniens BNP, med en inledande ekonomisk boom inom byggnadssektorn följt av höjd arbetslöshet.

Efter 1950 och 1960-talen har trycket från de panarabiska lägren minskat och istället ersatts av uppkomsten av en starkare islamistisk opposition (ibid., s. 289). Bland annat har Iran efter revolutionen 1978-1979 aktivt stött flera militanta shiaislamistiska grupper i länder som Libanon, Kuwait och Saudiarabien (ibid.). Att arabländer stödjer sådana här militära oppositionsgrupper i sina grannländer, liksom det amerikanska CIA gjorde under Kalla kriget, har blivit vanligare och påverkar den regionala stabiliteten (ibid.). Detta fenomen kunde även ses i Jordanien, då regimen hävdade att upproret 1996 var organiserat av Irak och som vedergällning deporterades den irakiska ambassadens förste sekreterare från Jordanien (Andoni 1996). När regimen ser den växande oppositionen som representation av andra länders försök att påverka inrikespolitiken uppstår problem (Gause 1995, s. 290). Det skapar incitament för arabiska ledare att hindra liberalisering av det politiska systemet då det skulle kunna medföra för mycket makt för oppositionen, *ergo* andra länder. Kung Hussein inledde inte heller någon ny genomgripande liberalisering 1996.

Oljan har en stor inverkan på arabländernas utveckling. Den arabiska interdependensen gör att oljan även får en kraftfull roll i Jordaniens utveckling, trots att de ej har egna oljefyndigheter. Oljeberoendet i dessa länder har skapat en situation där deras ekonomi är delvis till nästan helt beroende av ränta på utländska investeringar. Detta gör att länder som Saudiarabien och Kuwait

karaktäriseras vara rentierstater. Jordanien anses snarare vara en semirentierstat då de exporterar arbetskraft till oljerika Gulfstater. Denna export skickar sedan hem intjänade pengar, så kallade *remittances*, vilket kan ses som ränta på exporterad arbetskraft.

Det anförs av många att denna rentierism förstärker de existerande regimerna, att den förhindrar demokrati. Detta stämmer dock inte överens med verkligheten enligt Michael Herb, som kvantitativt studerat världens rentierstater. Hans slutsats är att rentierism i sig inte påverkar, men ändå spelar en roll inom en kulturell kontext (Herb 2002). I Jordanien spelade det en roll när dess *remittances* sjönk och reagerade med den kulturella uppfattningen om *dimuqratiyyat al-khubz*.

Jordanien har alltid varit ett av de länder i Mellanöstern som haft en direkt inblandning i Israel-Palestina-konflikten och större delen av landets relativt stora militära budget ligger i att försvara sig mot Israel (Gausse 1995, s. 297). Den stora strömmen av palestinska flyktingar in i landet skapade problem som kulminerade i *svarta september* 1970 när PLO:s ledarskap drevs ut ur Jordanien av regeringsstyrkor. Det fokus på etnicitet och integration som följde drog ner religionen från toppen på dagordningen.

Kung Hussein strävade sedan för att skapa en mer jordansk identitet i landet och politiken för att på så sätt minska risken att internationella aktörer skulle kunna dra nytta av politiska öppningar (ibid., s. 298). Radikalismen i de palestinska områdena i Jordanien är kopplade till den rådande situationen i Västbanken och därmed också till fredsprocessen mellan Palestina och Israel. Detta är därför en av de viktigaste regionala faktorer som påverkar Jordaniens politik. Den andra *intifadan* med början 2000 var det viktigaste skälet till att det jordanska parlamentsvalet 2001 sköts på framtiden (Lucas 2003, s. 143).

Den långvariga historien av konflikter i regionen, transnationella islamska och arabiska ideologier samt naturresurser öppnar dörren för starka internationella påtryckningar (Gausse 1995, s. 302f). Dock kan de inte i sig själva förklara frånvaron eller uppkomsten av liberalisering i specifika länder då det inte går att kartlägga ett mönster mellan länder som liberaliserats respektive inte liberaliserats (ibid.). Det går alltså inte att se att någon av dessa variabler har påverkat liberalisering eller demokratisering i regionen i sig självt, alltså att de har ett egenvärde som liberaliserings- eller demokratiseringsvariabler. Faktiskt är det så att den enda variabeln som kan utläsas ha en svag positiv påverkan på politisk demokratisering och politisk liberalisering i Mellanöstern är den intellektuella. Den innebär att det råder konsensus bland akademiker i arabvärlden om de auktoritära regimernas och centralplanerade ekonomiernas misslyckande samt en enad tro om ett starkare civil samhälle och upprätthållande av politiska rättigheter (Gausse 1995, s. 304).

6 Kartläggning av huvudsakliga långsiktiga förändringar

I en intervju från 1994 berättade kung Hussein att Jordanien tog ett första steg mot demokrati genom valet 1989 och ett andra genom skapandet av en National Charter. Han sade sedan *"now, there is no turning back"* (Gardels 1994). Symboliken i detta uttalande tycker vi oss se i praktiken i denna studie. Liberaliseringen har förstärkts på vissa områden och försvagats på andra, men utvecklingen har definitivt inte återgått. Per definition finns det därför en uppsjö av långsiktiga effekter, varav vi försöker kartlägga några intressanta sådana.

För att kunna kartlägga de huvudsakliga effekterna i ett långsiktigt perspektiv har vi valt ut de viktigaste politiska förändringarna i samband med brödupproret 1989. Långsiktigheten definieras med nödvändighet av den tid som passerat sedan brödupproret, alltså omkring ett och ett halvt decennium. Hade liberaliseringen varit en kortsiktig historia visar tidigare arabiska exempel på att tillbakadragningar borde ha gått betydligt snabbare än detta. I exempelvis Algeriet tog militären tillbaka makten direkt efter att islamisterna gjort stor valframgång.

Sedan början av liberaliseringen 1989 har tre huvudsakliga lagar styrt förändringen inom det juridiska området. Det är lagen om politiska partier, lagen om parlamentsval samt press- och publikationslagen. De väsentliga politiska förändringarna har därmed varit tillåtelsen att bilda politiska partier, införandet av regelbundna parlamentsval, skapandet av en ny konstitution med National Charter, utökning av de folkvaldas beslutsmakt i parlamentets representanthus samt stärkt pressfrihet och status för kvinnor. Förändringarna är starkt kopplade till dessa lagar och de är inte nyinstitutionaliserade, utan det skedde snarare en modifiering av hur de tidigare reglerna såg ut och användes.

1989 infördes regelbundna parlamentsval med fyra års mandatperioder. Dessa hölls kontinuerligt fram till 1997. Dock när val skulle hållas i juni 2001 var situationen i regionen så pass orolig att kung Abdullah II upplöste parlamentet och nya parlamentsval återupptogs 2003. Regelbundna parlamentsval är alltså fortfarande en bestående förändring från 1989 och det finns inga officiella tecken på att monarkin skulle söka bekämpa denna regelbundenhet. Tvärtom stödjer monarkin detta i officiella uttalanden (Gardels 1994).

En annan viktig förändring var att politiska partier började tillåtas, vilket i sin tur öppnade för en friare politisk debatt. Innan hade det enda semipolitiska partiet i Jordanien varit Muslimska Brödraskapet. Sedan 1992 har flera nya politiska partier fått tillåtelse att bildas, bland annat det Jordanska Kommunistiska Partiet och en jordansk gren av Ba'th partiet (Gause 2000, s 297f). Utöver detta har tre politiska partier bildats ur PLO (ibid.). Då politiska partier fortfarande tillåts måste denna politiska öppning karaktäriseras som långsiktig.

Kung Hussein beordrade en kommission att skapa en jordansk National Charter, vilken godkändes 1991. För att den ska ha haft långsiktig effekt är frågan på vilket sätt denna implementerats och om implementeringen förändrats. Vår uppfattning är att den förändrats till det sämre, men att den används som referenspunkt när den jordanska politiken utformas och fyller därmed en funktion för demokratiska värderingars upprätthållande. Därför måste existensen av denna National Charter ingå som en långsiktig effekt.

Lagförslag kan läggas i det folkvalda representanthuset och för att en lag ska godkännas i Jordanien måste sedan kungen, senaten (utsedd av kungen) och representanthuset, godkänna den. Kungen har vetorätt för lagförslag som godkänts i senaten och representanthuset, men om lagförslaget godkänns en andra gång måste också kungen göra det. Detta gäller fortfarande och genom de regelbundna parlamentsvalen har folket fått möjlighet till reell påverkan. De kan då till viss del även utkräva ansvar genom valen.

En pluralistisk och diversifierad mediekultur är nödvändig för politisk liberalisering och demokratisering, då fri information är ett polyarkiskt kriterium. Till följd av liberaliseringen 1989 är situationen för pressen bättre idag än vad den var innan den nya press- och publikationslagen trädde ikraft 1993. Den jordanska presscensuren kunde hindra alla typer av skrivet material från att spridas innan den nya presslagen trädde ikraft med specificerade förbjudna områden.

Traditionellt har pressen varit under sträng statlig kontroll i Jordanien (BBC). Alla radio- och TV-stationer kontrolleras av regeringen, så även flera av de största tidningarna. Medierna får bland annat inte kritisera kungen och hans hustru, skriva vad som uppfattas som lögner, underminera islam eller skada statens rykte. Att detta är lite vagt möjliggör fängslanden på svaga grunder. Efter den andra intifadan brutit ut år 2000 har pressfriheten inskränkts ytterligare. Det hävdas att skälet är att palestinierna i Jordanien är starkt emot de normaliserade förhållandena med Israel, vilket regimen förespråkar (Reporters Without Borders). Trots inskränkningar är dock Internet mycket utbredd i Jordanien och används helt utan restriktioner.

Steven Fish menar att graden av demokrati sammanfaller med grad av jämställdhet (Fish 2002), och han beskriver muslimska länders begränsade prestation gällande demokratisering som beroende på kvinnans underordnade roll och den patriarkala strukturen i landet. Efter liberaliseringsåtgärderna 1989 har kvinnor har fått mer inflytande inom den jordanska politiken. Det finns kvinnliga ministrar och parlamentsledamöter och kvinnor har fyra reserverade platser i parlamentet. Enligt 2004 års Human Development Report av UNDP har Jordaniens Gender-related Development Index (GDI) förbättrats kontinuerligt. Läskunnighet, delaktighet i den ekonomiska och politiska sfären och levnadsstandard är exempel på komponenter som tas hänsyn till i GDI. Detta borde visa på ett samspel mellan kvinnlig frigörelse och liberalisering även i Jordanien. Händelseförloppet i Jordanien visar dock på att liberalisering lett till högre status för kvinnor och inte tvärtom. Kvinnans underordnade ställning i dessa patriarkala strukturer borde därmed generellt kunna avhjälpas med liberalisering.

7 Slutsats

Vår slutsats är att ekonomiska orsaksfaktorer kan finnas till politisk liberalisering, men de kulturella värden som är underförstådda definierar hur förändringar i de ekonomiska variablerna förändrar den politiska sfären. Applicerat på vårt valda fall Jordanien innebär detta att vi påstår att orsaken till liberaliseringen 1989 går att hitta i den försämrade cost-benefit-analysen. Detta utlöste en reaktion som gav liberalisering i den politiska sfären. Denna liberalisering gav sedan möjligheten för att krisen 1996 inte skulle ha en lika radikal utveckling.

När ekonomin inte agerar som kulturen förutsätter sker en kollision, där det politiska systemet är en väg för att undvika kaos. I Jordanien blev det tydligt att de kulturella värderingarna förutsatte en viss ekonomisk roll för staten, detta inbegrips i begreppet *dimuqratiyyat al-khubz*. Dessa förutsättningar gav regimen den legitimitet den behövde. När den ekonomiska situationen inte tillät att förhållandet mellan kultur och ekonomi upprätthölls uppstod ett missnöje hos folket. För regimen blev det nödvändigt att kanalisera detta missnöje genom en reform av det politiska systemet då det ekonomiska läget inte kunde anpassas för att absorbera folkviljan.

Den ekonomiska och den kulturella cost-benefit-modellen verkar vara två samspelande mekanismer. När den ekonomiska cost-benefit-analysen försämras aktiveras den kulturella cost-benefit-modellens antagande att *khubz* ska tillhandahållas för att politiskt inflytande ska avstås. För att förtydliga vårans begreppsutvecklande ambition när det gäller kulturell cost-benefit-modell behöver vi förklara vilka variabler som har vägts för och emot i fallet Jordanien. Dessa är dock variabler som kan skilja sig beroende på den kulturella kontexten som de befinner sig i. I den ekonomiska cost-benefit-modellen ingår beskattning och offentlig service, i den kulturella cost-benefit-modellen ingår i vårt fall *khubz* och folkligt inflytande.

Det vore intressant att studera om denna typ av samspel mellan kulturell och ekonomisk cost-benefit-analys finns att hitta i andra länder. För att testa samspelet krävs dock kvalitativ analys, då det är svårt att mäta kulturella karaktäristika med siffror. Detta är speciellt svårt om dessa karaktäristika varierar mellan olika kulturella kontexter.

I Jordaniens fall blir det tydligt att en ekonomisk nedgång leder till en "*clash of economy and culture*" som får en liberaliseringsfrämjande betydelse för den politiska utvecklingen. Denna process fick sedan långsiktiga effekter. Den arabiska kulturen i samspråk med den islamska ekonomiska teorin kan således fungera inom demokratiska ramar.

8 Referensförteckning

Andoni, Lamis – Schwedler, Jillian. *Bread Riots in Jordan*. Middle East Report., nummer 201, 1996.

Al-Sayyid, Mustapha Kamel, 1995. *The Concept of Civil Society and the Arab World*. Brynen, Rex – Korany, Bahgat – Noble, Paul (red). *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. London: Lynne Rinner Publishers Inc.

Bates, Robert – Da-Hsiang Donald Lien. *A Note on Taxation, Development, and Representative Government*. Politics and Society, nummer 14, 1985.

BBC County Profiles. Tillgänglig på http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/country_profiles/828763.stm

Bouillon, Markus, 2002. *Walking the Tightrope – Jordanian Foreign Policy from the Gulf Crisis to the Peace Process and Beyond*. Joffé, George (red.). *Jordan in transition 1990-2000*. London: C. Hearst & Co. (Publishers) Ltd.

Diamond, Larry, 2002. *Elections without democracy: Thinking about hybrid regimes*. Journal of Democracy, Volume 13, Number 2

El-Said, Hamid, 2002. *The Political Economy of Reform in Jordan: Raking Resistance to Reform?* Joffé, George (red.). *Jordan in transition 1990-2000*. London: C. Hearst & Co. (Publishers) Ltd.

Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael – Oscarsson, Henrik – Wängnerud, Lena, 2004. *Metodpraktikan – konsten att studera samhälle, individ och marknad*. (2:a upplagan) Stockholm: Norstedts Juridik AB

Farouki, Suha Taji – Wiktorowicz, Quintan. *Islamic NGOs and Muslim Politics: A Case From Jordan*. Third World Quarterly, 2000.

Findlay, Allan M., 1994. *The Arab World*. New York: Routledge

Fish, Steven M., 2002. *Islam and Authoritarianism*. World Politics, Oktober 2002

Freedom House. Tillgänglig på http://www.freedomhouse.org/research/free_world/2004/country_ratings/jordan.htm

- Gardels, Nathan., *A Pluralist Path in the Arab World*. New Perspective Quarterly, Volym 11, Nummer 1, 1994.
- Gause III, F. Gregory, 1995. *Regional Influences on Experiments in Political Liberalization in the Arab World*. Brynen, Rex – Korany, Bahgat – Noble, Paul (red). *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. London: Lynne Rinner Publishers Inc.
- Grugel, Jean, 2002. *Democratization – a critical introduction*. New York: Palgrave
- Herb, Michael. *Does Rentierism Prevent Democracy?* American Political Science Association, 2002.
- Hudson, Michael C., 1995. *The Political Culture Approach to Arab Democratization: the Case for Bringing It In, Carefully*. Brynen, Rex – Korany, Bahgat – Noble, Paul (red). *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. London: Lynne Rinner Publishers Inc.
- Huntington, Samuel P. *Democracy's Third Wave*. Journal of Democracy, Volym 2, Nummer 2, 1991a.
- Huntington, Samuel P., 1991b. *Third Wave of Democratization*. University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University
- Huntington, Samuel P. *Will More Countries Become Democratic*. Political Science Quarterly, Volym 99, Nummer 2, 1984.
- Kanovsky, Eliyahu. *The Middle East Economies: The Impact of Domestic and International Politics*. Mideast Security and Policy Studies, Nummer 31, Februari 1997. Tillgänglig på <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/books/kanov/chap4.html>
- Kassay, Ali, 2002. *The Effects of External Forces on Jordan's Process of Democratization*. Joffé, George (red.). *Jordan in transition 1990-2000*. London: C. Hearst & Co. (Publishers) Ltd.
- Krämer, Gudrun., 1995. *Islam and Pluralism*. Brynen, Rex – Korany, Bahgat – Noble, Paul (red). *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. London: Lynne Rinner Publishers Inc.
- Landman, Todd, 2004. *Issues and Methods in Comparative Politics – an introduction*. (2:a upplagan) New York: Routledge
- Lucas, Russel E. *Deliberalization in Jordan*. Journal of Democracy, Volym 14, Nummer 1, Januari 2003.

- Lust-Okar, Ellen M., 2001. *The decline of Jordanian Political Parties: Myth or Reality?* International Journal of Middle East Studies, nummer 4.
- Price, Daniel E., 1999. *Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights*. Westport: Praeger Publishers
- Reporters Without Borders, 2002. Tillgänglig på http://www.rsf.org/article.php3?id_article=1441&Valider=OK
- Roberts, John M., 1991. *Prospects for democracy in Jordan*. Arab Studies Quarterly, nummer 3-4.
- Robertson, Graeme B. – Stepan, Alfred. *An Arab More Than Muslim Electoral Gap*. *Journal of Democracy*, Volym 14, Nummer 3, juli 2003.
- Ross, Michael L., 2003. *Does taxation lead to representation?* Department of Political Science, University of California, Los Angeles. (UCLA)
- Sadiki, Larbi. *The Palestinian Uprising, Bread Riots and Arab Democratisation*. Australian Journal of Political Science, nummer 3, 1996.
- Sadiki, Larbi. *Popular Uprisings and Arab Democratization*. International Journal of Middle East Studies, nummer 32, 2000.
- Schlumberger, Oliver, 2002. *Transition to development?* Joffé, George (red.). *Jordan in transition 1990-2000*. London: C. Hearst & Co. (Publishers) Ltd.
- Singh, Ranjit, 2002. *Liberalization or Democratization?: The Limits of Political Reform and Civil Society in Jordan*. Joffé, George (red.). *Jordan in transition 1990-2000*. London: C. Hearst & Co. (Publishers) Ltd.
- Stork, Joe – Wenger, Martha. *The Food Gap*. Middle East Report, September – Oktober, 1990.
- Tessler, Mark, 2003. *Do Islamic Orientations Influence Attitudes Toward Democracy in the Arab World? Evidence From Egypt, Jordan, Morocco, and Algeria*. Inglehart, Roland. *Islam, Gender, Culture, and Democracy*. Willowdale, ON, Canada: De Sitter Publications
- United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2004*. Tillgänglig på http://www.undp-jordan.org/jordan_hdr/JHDR_2004.zip
- Wiktorowicz Quintan, 1999. *Islamists, the State, and Cooperation in Jordan*. Arab Studies Quarterly, Hösten 1999